

О.О. Дмитрик,
доктор юридичних наук, доцент

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

У статті на підставі аналізу правової природи рішень Європейського суду з прав людини визначено їх вплив на регулювання відносин у сфері публічної фінансової діяльності та місце в системі джерел фінансового права. Акцентовано увагу на проблемі відсутності встановлення ієрархії та співвідношення рішень Європейського суду з прав людини з Конституцією України та іншими джерелами фінансового права, у тому числі й фінансовими законами.

Ключові слова: джерела фінансового права; судовий прецедент; рішення Європейського суду з прав людини.

В статті на основі аналізу правової природи рішень Європейського суду по правам человека определено их влияние на регулирование отношений в сфере публичной финансовой деятельности и их место в системе источников финансового права. Акцентируется внимание на проблеме отсутствия установления иерархии и соотношения решений Европейского суда по правам человека с Конституцией Украины и другими источниками финансового права, в том числе и финансовыми законами.

Ключевые слова: источники финансового права; судебный прецедент, решения Европейского суда по правам человека.

Paper is based on the analysis of the legal nature of the European Court of Human Rights. Their impact on the regulation of relations in the field of public finance and their place in the system of sources of financial law are determined. Attention is focused on the problem of the absence of an established hierarchy and ratio between judgments of the European Court of Human Rights and the Constitution of Ukraine as well as on the other sources of financial law, including financial legislation.

Keywords: sources of financial law, legal precedent, decisions of the European Court of Human Rights.

Фінансовому праву, як і будь-якій галузі права, притаманна своя власна система джерел. Системність являє собою характеристику всього комплексу джерел, у тому числі й фінансового права, у їх взаємозв'язку і взаємовпливі, взаємодії з іншими джерелами за умови притаманності кожному джерелу у загальному порядку регулювання суворо визначеного місця. При цьому система джерел фінансового права має характеризуватися цілісністю, упорядкованістю, самостійністю елементів, ієрархічністю. У той же час, незважаючи на те, що розглядом цього питання займалися низка вчених (М. С. Бондарь, Л.В. Воронова, Ю. О. Крохіна, М. П. Кучерявенко, Т. А. Латковська та ін.), щодо питання складових системи джерел фінансового права немає єдиного погляду. Так, правники одноставні у міркуваннях стосовно віднесення до кола джерел нормативно-правових актів, тоді як щодо судового прецеденту, і, зокрема, рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) точиться жвава полеміка.

Здавалося б, немає про що сперечатися, адже відповідно до ст. 17 Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" від 23 лютого 2006 р. [1] суди при розгляді справ практику ЄСПЛ мають застосовуватися як джерело права. Дійсно, аналіз рішень вищих судових інстанцій свідчить про те, що на рішення ЄСПЛ при розгляді справ все частіше посилаються як Конституційний Суд, так і вищі спеціалізовані суди України. Таким чином, дотримуючись формального підходу, закладеного ст. 17 Закону України "Про

виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини”, рішення ЄСПЛ, які стосуються певних аспектів здійснення публічної фінансової діяльності, необхідно відносити до джерел фінансового права; вони стають обов’язковими для виконання й застосування у нашій державі, у тому числі й стосовно певних аспектів, пов’язаних із мобілізацією, розподілом і використанням коштів публічних фондів. При цьому можна стверджувати, що обов’язковість прецеденту міжнародного суду для національних судів обумовлює й обов’язковість приписів такого рішення для будь-якого учасника регульованих відносин. Невипадково фахівці у сфері оподаткування зазначають, що “Європейський суд з прав людини не прийнято вважати значимим інститутом у сфері податкового права”. В той же час вони визнають, що з кожним роком кількість прийнятих ЄСПЛ рішень стосовно оподаткування зростає і “в результаті суд потихеньку стає законодавцем з податкових питань” [2, с. 48].

Справді, знаменними для нашої країни стали, наприклад, рішення у таких справах, як: “Назарчук проти України” від 12 квітня 2005 р. (заява № 9670/02), “Терем, Четекін та Юліус проти України” від 18 жовтня 2005 р. (заява № 70297/01), “Волоха проти України” від 2 листопада 2006 р. (заява № 23543/02), “Ракітін проти України” від 11 січня 2007 р. (заява № 7675/04), “Інтерсплав проти України” від 9 січня 2007 р. (заява № 803/02), “Козинець проти України” від 6 грудня 2007 р. (заява № 75520/01), а також ухвала від 11 жовтня 2005 р. у справі “Маса холдинг проти України” [3]. При цьому рішення у таких справах свідчать, що у разі збереження “невідповідності національного законодавства визнаним Судом стандартам у сфері застосування Конвенції, державі доведеться виплачувати компенсації за всіма подібними справами проти неї” [4, с. 37].

Однак слід зауважити, що у зазначеному вище законі, як і в інших нормативно-правових актах, не вказано: по-перше, що собою становлять такі поняття як “джерело права” і “практика Суду”; по-друге, до якого виду джерел права треба відносити таку “практику Суду” – до нормативно-правових актів чи судових прецедентів; по-третє, відсутнє встановлення ієрархії та співвідношення практики ЄСПЛ з Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами, у тому числі й фінансовими законами; по-четверте, обов’язковими для застосування в нашій державі є лише рішення ЄСПЛ, що стосуються України й інших країн. Це на практиці може провокувати виникнення суперечливих та колізійних ситуацій і вказує на необхідність внесення доповнень до названого вище закону з метою вирішення цієї проблеми.

На наш погляд, відповіді на окреслені питання можуть бути різними, навіть діаметрально протилежними. При постановці проблеми судової практики (судового прецеденту) як джерела тієї або іншої галузі права дослідник стикається з нез’ясовним, на перший погляд, парадоксом. З одного боку, всім добре відома та величезна роль, яка виконується системою судових рішень в упорядкуванні різних аспектів, складових предмета регулювання тієї або іншої галузі. З іншого боку, в жодному кодифікованому галузевому акті, у якому, за загальним правилом, визначається коло суспільних відносин, регульованих даною галуззю права, а також у правових джерелах, які містять відповідні норми, їх ієрархію і т. п., – у жодному подібному нормативному акті ми не зустрінемо згадки про роль судової практики [5, 108]. Дійсно, у ст. 4 Бюджетного кодексу України [6], де окреслено систему нормативно-правових актів, якими регулюються бюджетні відносини, про рішення судових органів і навіть Конституційного Суду України й ЄСПЛ не йдеться.

Характерним є те, що як у пропонованих проектах Податкового кодексу України [7], так і в нині чинному Податковому кодексі України [8] такі положення теж відсутні. Але це може вказувати на існування принаймні двох підходів, яких дотримується законодавець, створюючи ці норми. Так, відсутність вказівки на застосування при упорядкуванні бюджетних податкових та інших фінансових відносин актів судових органів може означати, що останні в жодному разі не можуть урегулювати такі відносини й визнаватися джерелом фінансового права.

Але може бути й інший варіант. Це положення може свідчити про те що акти судових органів не належать до нормативно-правових актів і тому не включаються до переліку, що наводиться у таких статтях. І це є цілком доречним, бо вони у своїй сукупності складають самостійну систему правових актів. Тому визнавати їх нормативно-правовими актами не зовсім правильно. Отже, в цілому не заперечуючи їх регулятивний вплив на фінансові (бюджетні) відносини, такі акти не включили до переліку саме нормативно-правових. Це є цілком логічним і не означає, що їх не визнали джерелом фінансового права.

Так, ми не оспоруємо необхідності та обов'язковості для застосування практики ЄСПЛ у нашій державі як судами, так і іншими суб'єктами. З цього приводу Д. Ю. Хорошковська справедливо зазначає: на сьогодні ЄСПЛ є вищим судовим органом, незалежним від правових систем тих країн, які підписали Європейську конвенцію з прав людини і основних свобод. Це означає, що ЄСПЛ не є вищою інстанцією стосовно судової системи держави-учасниці Конвенції. Тому він не може скасувати рішення, винесене органом державної влади або національним судом. Суд розглядає лише конкретні скарги для того, щоб встановити, чи дійсно було допущено порушення вимог Конвенції. Проте Суд має право присудити справедливе задоволення претензії у вигляді фінансової компенсації матеріального збитку і моральної шкоди, а також відшкодування стороні, яка виграла справу, усіх понесених видатків. Це вищий незалежний судовий орган, що має великий авторитет, офіційне тлумачення Конвенції, сформульоване Судом, обов'язкове для вітчизняного правозастосовник [9, 13]. У перебігу масштабного реформування фінансової системи держави недосконалість нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері публічної фінансової діяльності, є очевидною. Відсутність ясності й однозначності в розумінні змісту фінансово-правових норм суб'єктами фінансових правовідносин провокують виникнення численних конфліктів та спорів, значна частина яких вирішуються в судовому порядку. Тому не дивно, що такі суб'єкти, наприклад, як платники податків, для захисту своїх прав та законних інтересів усе частіше звертаються до ЄСПЛ. Названі вище, а також інші фактори обумовлюють необхідність застосування певних судових рішень саме як прецедентів та віднесення їх до джерел фінансового права.

Однак законодавче формулювання національним судам застосовувати "практику Суду як джерело права" потребує уточнення, адже судді, відповідно до ст. 6 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" від 7 червня 2010 р., здійснюють правосуддя самостійно. Здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України, забезпечуючи при цьому верховенство права [10].

Окрім того, правники справедливо відзначають різноспектність і багатогранність категорії "джерело права". Зокрема, М. М. Марченко констатує, що джерело права, як і саме право, не дозволено визначати лише з одного якого-небудь окремо взятого боку. Він вважає, що джерело права як явище і поняття, що відображає його, слід розглядати (як традиційно це робиться в юридичній літературі) одночасно з різних сторін і в різних аспектах, а саме: а) з етимологічного боку; б) під кутом зору джерела права як природного чинника (географічного, кліматичного й іншого) і як соціального (політичного, ідеологічного); в) з економічного боку; г) з філософської точки зору; ґ) у формально-юридичному плані і т. д. При цьому, вказує учений, формально-юридичне уявлення про джерела права в науковій юридичній літературі є на цей час, мабуть, найбільш поширеним і таким, що найчастіше вживається [11, с. 51]. Якщо підходити до його визначення у формально-юридичному значенні, то джерело права розуміється як зовнішня форма вираження правових норм, які видає держава, її органи та органи місцевого самоврядування або органи, що визнані державою. При цьому ознаками джерел, зазвичай, називають: офіційну форму вираження і закріплення волі суб'єктів правотворчості, серед яких – суспільство, народ, держава в особі органів державної влади; особливий порядок виникнення;

обов'язковість і державну гарантованість; формальність; нормативність; юридичну силу; ієрархічність; системність змісту; стабільність; дію в часі, просторі й щодо кола осіб [12]. За такого підходу ми маємо констатувати, що і практика ЄСПЛ набуває вказаних вище характеристик, а отже, в ній містяться норми права (у тому числі й фінансового права). Це, у свою чергу, означає, що судові органи фактично мають бути наділені правотворчими функціями, а значить, і “поняття правотворчості повинне розвиватися відповідно до положень теорії поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову, кожна з яких причетна до процесу формування системи правових норм” [13, с. 9, 120]. Однак тут потрібно зазначити, що на відміну від парламентської, особливість суддівської правотворчості зумовлюється тим, що: 1) остання завжди є побічним продуктом акту правосуддя; 2) вона “не самостійна” в тому сенсі, що “прив'язана до основної функції судової влади – здійсненню правосуддя”; 3) здійснюється в межах закону і на основі закону; 4) значною мірою пов'язана з тлумаченням права і заповненням пробілів у праві; 5) судові правоположення виробляються судьями лише на основі суб'єктивної волі; 6) ці “правоположення” не повинні суперечити законам; 7) самі собою вони не можуть змінити або скасувати закон; 8) існують певні межі суддівської правотворчості, передбачені законом, які є “стрижнем доктрини і практики прецедентного права” [14, с. 176, 177].

Наведене вище свідчить на користь визнання джерелом національного права (у тому числі й фінансового) судового прецеденту. Так, за словами А. О. Селіванова, особливо високими темпами впровадження судового прецеденту в романо-германську систему права почало відбуватися з моменту підписання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та протоколів до неї. Створюване ЄСПЛ право, на думку вченого, є “класичним прецедентним правом, основою якого є принцип *ratio decidendi*, коли правило, сформульоване судом під час вирішення конкретної справи, стає нормою права для цього ж суду і для внутрішніх судів країни – учасниць Конвенції” [15, с. 2]. Навряд чи з таким твердженням треба сперечатися. Сьогодні така позиція з урахуванням формального підходу є безперечною.

Зауважимо, що нині все більше правників обстоюють зазначену нами точку зору і наполягають на застосуванні в Україні Конвенції та практики ЄСПЛ як джерела права [16]. Зокрема, близькою нам є позиція О. Ф. Скакун, яка говорить, що утвердженню судового прецеденту в Україні сприяє той факт, що наша країна визнала європейське право, яке формується переважно як прецедентне, бо статутна форма Європейської системи захисту прав людини (Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод, Статути Комісії та Суду, Процедурні правила роботи Комісії та Суду) має прецедентний зміст. З огляду на це, прецедентне право стало частиною вітчизняного права: судовий прецедент існує де-факто, а це є показником судової правотворчості [17, с. 60].

Слушним є також зауваження А.А. Клепницького, що “страсбурзькі прецеденти” не можна розглядати у їх вузькому розумінні, тобто як суто казуальне тлумачення. Євросуд не просто вирішує конкретну справу, але й створює правову судову доктрину, оскільки Конвенція тлумачиться, виходячи з її внутрішнього смислу, в універсальному розумінні, характерному для демократичних країн Європи [18, с. 66]. Окрім того, оскільки проблема відсутності в Договорі про Європейський Союз переліку прав людини була вирішена за допомогою відсилання до Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 р., ЄСПЛ є судом, що формулює загальні принципи права ЄС у цьому контексті. При цьому важливого значення набувають рішення ЄСПЛ, що стосуються оподаткування, наприклад, стосовно допустимих обмежень безперешкодного використання майна тощо [19, с. 43].

Зауважимо, що зазначене законодавче положення деяким науковцям дає підстави для твердження про застосування в Україні прецедентного права. Так, ми цілком погоджуємося з тим, що утвердженню судового прецеденту в Україні сприяє той факт, що наша країна визнала європейське право, котре формується переважно

як прецедент, бо статутна форма Європейської системи захисту прав людини (Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод, Статути Комісії та Суду, Процедурні правила роботи Комісії та Суду) має прецедентний зміст. З огляду на це, прецедентне право стало частиною вітчизняного права: судовий прецедент існує де-факто, а це є показником судової правотворчості [17]. Як вищий незалежний судовий орган, що має великий авторитет, ЄСПЛ функціонує на принципах прецедентного права. До того ж, кожне його рішення з конкретної справи містить нові правоположення, що визнаються країнами-учасниками як судовий прецедент, котрий є обов'язковим для кожної з них. Оскільки Європейська конвенція є джерелом права в Україні, її офіційне тлумачення, сформульоване Судом, обов'язкове для вітчизняного правозастосовувача [9, с. 13].

Отже, дотримуючись формального підходу, закладеного Законом України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини”, рішення ЄСПЛ, які стосуються певних аспектів здійснення публічної фінансової діяльності, необхідно відносити до джерел фінансового права. Вони є обов'язковими для виконання й застосування у нашій державі у перебігу мобілізації, розподілу і використання коштів публічних фондів. Однак зважаючи на те, що в зазначеному законі, як і в інших нормативно-правових актах, не вказано, до якого виду джерел права треба відносити такі рішення – до нормативно-правових актів чи судових прецедентів, а також відсутнє встановлення ієрархії та співвідношення рішень ЄСПЛ з Конституцією України та іншими джерелами права, у тому числі й фінансовими законами, чинне законодавство потребує удосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лист. 2006 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
2. *Кучеров И.И.* Теоретические вопросы международного налогового права и его место в системе нормативно-правового регулирования / И.И. Кучеров // *Финансовое Право.* – 2006. – № 1. – С. 48–57.
3. Рішення Європейського Суду з прав людини, які стосуються України, розміщені на офіційному сайті Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/19612>.
4. *Адрианов К.* Правова природа рішень Європейського Суду з прав людини / К. Адрианов // *Право України.* – 2002. – № 3. – С. 37–42.
5. *Хохлов Е.Б.* Судебные акты как источники российского трудового права / Е.Б. Хохлов // *Судеб. практика в рос. прав. системе.* – СПб. : Питер, юрид. фак. СПбГУ, 2003. – С. 103–136.
6. Бюджетний кодекс України від 8 лип. 2010 р. // *Голос України.* – 2010. – № 143.
7. Проект Податкового кодексу України за № 4099 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=85445&cat_id=70787; Проект Податкового кодексу України за № 6509 // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 141.
8. Податковий кодекс України від 2 груд. 2010 р. // *Голос України.* – 2010. – № 229–230.
9. *Хорошковська Д.Ю.* Роль судової практики в системі джерел права України : теоретико-правове дослідження : Автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Д.Ю. Хорошковська. – К., 2006. – 20 с.
10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 червня 2010 р. // *Відомості Верховної Ради України.* – 2011. № 41–42. № 43, № 44–45. – Ст. 529.
11. *Марченко М.Н.* Источники права : Учеб. пособ. / М.Н. Марченко. – М. : ТК Велби, Проспект, 2005. – 760 с.
12. *Бошно С.В.* Форма права : теоретико-правовое исследование [Текст] : Дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / С.В. Бошно. – М., 2005. – С. 64–65 ; *Пархоменко Н.М.* Джерела права : проблеми теорії та методології : Моногр. / Н. М. Пархоменко. – К. : ТОВ “Вид-во “Юрид. думка”, 2008. – С. 62.
13. *Гурова Т.В.* Актуальные проблемы теории источников права [Текст] : Дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Т.В. Гурова. – Самара, 2000. – 188 с.
14. *Чужикова Н.И.* Источники финансового права [Текст] : Дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Н.И. Чужикова. – Воронеж, 2004. – 227 с.
15. *Селіванов А.О.* Право тлумачити закони та юридичні наслідки застосування офіційної інтерпретації / А.О. Селіванов // *Вісн. Верхов. Суду України.* – 2006. – № 7. – С. 2.
16. Див. : *Капліна О.В.* Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : Моногр. / О.В. Капліна. – Х. : Право, 2008. – С. 128, 129 ; *Селезень П.О.* Вплив рішень Європейського суду з прав людини на розвиток податкової системи / П.О. Селезень // *Форум права.* – 2009. – № 1. – С. 491 ; *Рабінович П.М.* Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини) / П.М. Рабінович, С.Є. Селезень ; редкол. : П.М. Рабінович (голов. ред) та ін. – Сер. 1. Дослідження та реферати. – Вип. 5. – Львів : Астрон, 2004. – С. 67; *Тимофєєв О.О.* Тлумачення категорії “публічний інтерес” у практиці розгляду податкових спорів Європейського

суду з прав людини / О.О. Тимофеев // Матеріали наук. семінарів та “круглих столів”, проведених Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого спільно з Акад. прав. наук України в рамках Фестивалю науки 15–16 трав. 2007 р. – Х. : Право, 2007. – С. 180–182 ; Шишкіна Е. Деякі аспекти правової природи рішень Європейського суду з прав людини / Е. Шишкіна // Право України. – 2005. – № 9. – С. 103.

17. Скакун О.Ф. Законотворча (правотворча) функція Конституційного Суду України / О.Ф. Скакун // Актуальні пробл. політики. – 2003. – Вип. 16. – С. 60–68.

18. Клепницкий И.А. Преступление, административное правонарушение и наказание в России в свете Европейской конвенции о правах человека / И.А. Клепницкий // Гос-во и право. – 2000. – № 3. – С. 66–77.

19. Нотин С.А. Судебная практика в системе источников налогового права [Текст] : Дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / С.А. Нотин. – М., 2003. – 198 с.

Отримано 20.03.2013